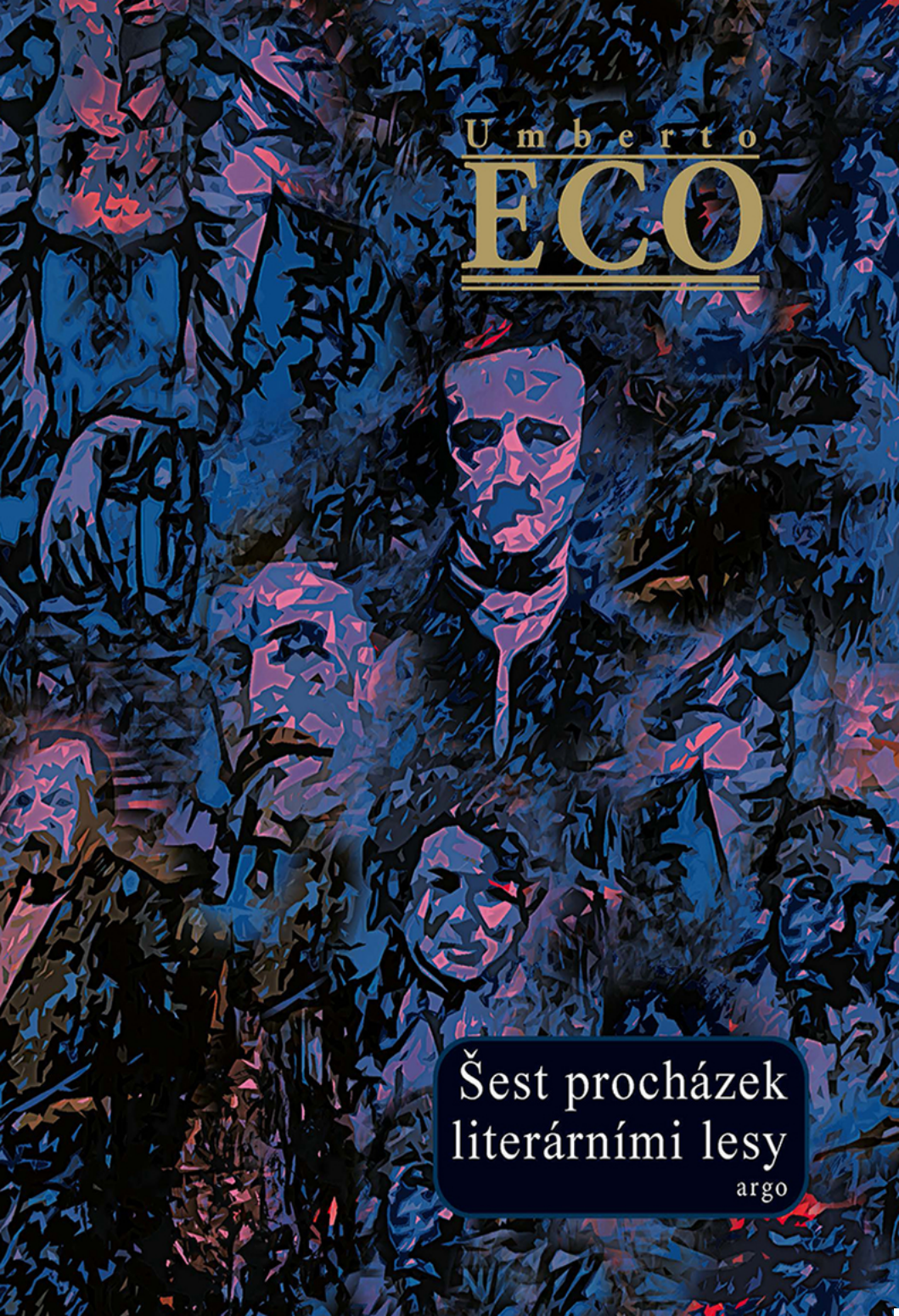

U m b e r t o

ECO

Šest procházek
literárními lesy

argo

ŠEST PROCHÁZEK
LITERÁRNÍMI LESY

ECO

U m b e r t o

**ŠEST PROCHÁZEK
LITERÁRNÍMI LESY**
Přednášky na Harvardově
univerzitě z roku 1993

přeložila Anna Štádlerová

argo

SIX WALKS IN THE FICTIONAL WOODS

Czech edition © Argo, 2023

Copyright © 1994 by the President and Fellows of Harvard College

Published by arrangement with Harvard University Press.

Translation © Anna Štádlerová, 2023

ISBN 978-80-257-4075-0 (váz.)

ISBN 978-80-257-4323-2 (e-kniha)

Vkročení do lesů

Chtěl bych začít vzpomínkou na Itala Calvina, který pozvání na Nortonovy přednášky obdržel před osmi lety, ale ze šesti přednášek stihl napsat jen pět, než nás opustil. Připomínám si ho nejen jako přítele, ale také jako autora románu *Když jedné zimní noci cestující*, neboť jeho tématem je přítomnost čtenáře v příběhu, a právě tou se ve svých přednáškách budu do značné míry zabývat také.

V Itálii Calvinův román vyšel téhož roku jako má kniha *Lector in fabula*, jejíž anglický titul *The Role of the Reader* čili „Role čtenáře“ odpovídá původnímu názvu jen částečně. Anglický a italský titul se liší, protože v doslovném překladu by italský, resp. latinský název zněl „Čtenář v pohádce“, což nic neznamena. V Itálii úsloví „lupus in fabula“ odpovídá rčení „my o vlku a vlk za humny“: používá se, když se znenadání ukáže někdo, o kom jsme právě hovořili. Ale zatímco italský výraz se vztahuje k vlkovi, jenž se objevuje v pohádkách, já mluvím o čtenáři. Vlk se totiž nemusí objevit pokaždé a my brzy uvidíme, že ho může nahradit třeba lidožrout. Zato čtenář je v příběhu přítomen vždy a je nezbytnou složkou nejen procesu vyprávění, ale i samotného příběhu.

Kdyby dnes někdo porovnal *Lector in fabula* a *Když jedné zimní noci cestující*, mohlo by ho napadnout, že jsem svou knihu napsal v reakci na Calvinův román. Jenže obě díla vyšla přibližně ve stejnou dobu a my nevěděli, na čem ten druhý pracuje, byť jsme se už dlouho zabývali týmiž otázkami. Když mi Calvino svou knihu poslal, určitě už tu mou obdržel, protože mi do věnování vepsal: „A Umberto: superior stabat lector, longue inferior Italo Calvino.“ To je samozřejmě upravená citace z Faidrovy bajky o vlku a beránkovi („Superior stabat lupus, longue inferior agnus“ neboli „Výše stál vlk, beránek stál mnohem níže po proudu“) a Calvino takto narážel na mou knihu *Lector in fabula*. I tak je ale nejednoznačné, co přesně měl na mysli spojením „longue inferior“, které může znamenat jak „stojící níže po proudu“, tak „podřadnější“ či „méně významný“. Kdybychom měli slovo „lector“ chápat *de dicto* jako označení pro mou knihu, pak si Calvino buď připsal ironicky skromnou roli, nebo na sebe hrdě vzal kladný part beránka, zatímco pozici vlka zloducha přenechal teoretikovi. Máme-li slovo „lector“ naopak pochopit *de re* jako čtenáře, pak jde z Calvinovy strany o zásadní tezi, již vzdává hold čtenářově roli.

Abych vzdal hold já Calvinovi, uvedu svůj výklad úryvkem ze druhé z *Šesti poznámek pro příští tisíciletí* (tedy přednášek, které si pro Nortonův cyklus připravil

on).¹ Druhá „poznámka“ je věnována rychlosti a Calvino v ní odkazuje na sedmapadesátou ze svých *Italských pohádek*:

Jeden král onemocněl. Přišli lékaři a řekli mu: „Poslyšte, Milosti, chcete-li se uzdravit, potřebujete pero z lidožrouta. Je však velice obtížné tento lék získat, protože lidožrout sežere každého člověka, který se mu namane.“ Král všem řekl, co potřebuje, aby se uzdravil, ale nikdo za lidožroutem nechtěl jít. Nakonec král požádal jednoho svého věrného a odvážného služebníka a ten souhlasil: „Půjdu tam.“

Vysvětlili mu, kudy má jít: „Na vrcholu hory je sedm jeskyní a v jedné z nich bydlí lidožrout.“²

Calvino poznamenává, že se tu „vůbec nic neříká o tom, jakou nemocí král trpí, jak je možné, že lidožrout má brka, ani jak vypadají ony jeskyně“, a vyzdvihuje úspornost jako důležitou vlastnost vyprávění, byť dodává, že „tato apologie rychlosti nepopírá půvaby váhavosti“.³ Váhavost a prodlévání budou tématem

1 Italo Calvino, *Americké přednášky: Šest poznámek pro příští tisíciletí*, přel. M. M. Jilský, Praha: Prostor 1988.

2 Italo Calvino, *Italské pohádky*, Praha: Odeon 1982, přel. V. Hoříký. Překlad upraven.

3 *Americké přednášky*, s. 58 a 70.

mojí třetí přednášky. Prozatím si povšimněme, že veškerá narativní fikce musí nutně a nevyhnutelně plynout rychle, jelikož vytváří svět s nepřeborným množstvím událostí a postav a není v jejích silách říct o tomto světě úplně všechno. Může ho čtenáři pouze přiblížit a dál nechat na něm, aby si doplnil, co není řečeno explicitně. Každý text (jak jsem již napsal jinde) je nakonec líný stroj, který po čtenáři žádá, aby odvedl kus práce za něj. Kdyby měl text obsáhnout vše, co z něj má příjemce pochopit, byla by to skutečná potíž – nebral by konce. Když vám zavolám a řeknu: „Vezmu to po dálnici, za hodinu jsem u vás,“ také ode mě nebudete čekat upřesnění, že po dálnici jedu autem.

Vynikající humorista Achille Campanile vepsal do knihy *Ža všechno může kapitán* následující dialog:

Pak Gedeon velikými gesty přivolal fiakr, který stál na konci ulice. Starý drožkář s námahou slezl z kozlíku a úslužně přiběhl k našim přátelům, aby se zeptal:

„Co ráčíte potřebovat?“

„Vás ne, vás ne,“ utrl se Gedeon, „potřebuji kočár.“

„Och,“ omlouval se drožkář zklamaně, „myslel jsem, že chcete mě.“

Vrátil se, vylezl zase na kozlík a zeptal se Gedeona, který se s Andreou usadil v kočáru:

„Kam pojedeme?“

„To vám nemohu prozradit,“ vykřikl Gedeon, který střelil tajemství své výpravy.

Drožkář nebyl zvědavý a nenaléhal. Setrvali na místě a kochali se vyhlídkou. Po několika minutách Gedeon zamumlal: „Na hrad Fiorenzina!“ Kůň se zachvěl a kočí se zeptal: „Tak pozdě? Dojedeme v noci.“

„To je pravda,“ zabručel Gedeon, „pojedeme radši zítra ráno. Přijďte pro nás přesně v sedm.“

„S kočárem?“ zeptal se kočí.

Gedeon se zamyslel. Pak řekl:

„Ano, bude to tak lepší.“

Zamířil k penziónu, ale ještě jednou se otočil a křičel na kočího:

„Abych nezapomněl, taky s koněm!“

„Jo?“ řekl kočí, překvapeně. „Jak chcete, mně je to jedno.“⁴

Rozhovor je absurdní, protože postavy nejdříve říkají méně, než by měly, a nakonec cítí potřebu říci (a slyšet) více, než je nutné.

Spisovatelé, kteří chtějí sdělit více, než by museli, někdy působí komičtěji než jejich postavy. V Itálii se v 19. století těšila velké oblibě Carolina Inverniziová, která podněcovala sny celých dělnických generací příběhy jako *Polibek mrtvé ženy*, *Pomsta šílené ženy* či

4 Achille Campanile, *Ža všechno může kapitán*, přel. Z. Digrin, Praha: Odeon 1979, s. 130–131. Překlad upraven.

Usvědčující mrtvola. Carolina Inverniziová psala skutečně špatně a já ji zde budu překládat skutečně věrně. Podle některých názorů svědčí o její odvaze – nebo o chabých pisatelských schopnostech –, že vnesla do literatury jazyk malicherné byrokracie nově vzniklého italského státu (byrokracie, k níž se ve funkci vedoucího vojenské pekárny počítal i její manžel). Těmito slovy Carolina zahajuje svůj román *Vražedný hostinec*:

Byl krásný večer, ačkoliv bylo velmi chladno. Turínské ulice osvětloval jako za dne měsíc stojící vysoko na obloze. Nádražní hodiny ukazovaly sedm hodin. Pod velkým krytým vchodem se ozýval ohlušující hřmot, jelikož se zde zrovna setkávaly dva rychlíky. Jeden se chystal k odjezdu, druhý právě přijížděl.⁵

Na paní Inverniziovou bychom neměli být příliš příkří. Nejspíš cítila, že příběhu velmi sluší, má-li spád, avšak svoje romány by nikdy nemohla zahájit jako Kafka v *Proměně* větou: „Když se Řehoř Samsa jednou ráno probudil z nepokojných snů, shledal, že se v posteli proměnil v jakýsi nestvůrný hmyz.“⁶ Čtenáři by se jí okamžitě ptali, proč se Řehoř Samsa proměnil

5 Carolina Invernizio, *L'albergo del delitto*, Turín: Quartara 1954, s. 5.

6 Franz Kafka, *Povídky*, přel. V. Kafka, Praha: SNKLU 1964, s. 57.

v brouka a jestli den předtím něco špatného nesnědl. Mimochodem, u Alfreda Kazina se dočteme, že Thomas Mann zapůjčil jeden Kafkův román Einsteinovi a ten mu ho vrátil se slovy: „Nedokázal jsem se začíst; lidská mysl přece není tak složitá.“⁷

Einsteinovi možná vadilo, že příběh plyne příliš pomalu (já budu v jedné z následujících přednášek umění zpomalit naopak vyzdvihovat). Čtenář někdy doopravdy neví, jak s rychlostí textu spolupracovat. Roger Schank nám ve studii *Čtení a porozumění* vypráví jiný příběh:

Honza měl rád Marušku, ale ona si ho nechtěla vzít. Jednou odnesl Marušku z hradu drak. Honza sedl na koně a draka zabil. Maruška proti svatbě už nic nenamítala. A žili šťastně až do smrti.⁸

Schank se v uvedené knize zabývá otázkou, jak četbě rozumějí děti, a ptá se na citovaný příběh tříleté holčičky.

T: Proč Honza zabil draka?

C: Protože byl zlej.

T: Jak byl zlý? Co dělal?

C: Ubližoval mu.

7 Alfred Kazin, *On Native Grounds*, New York: Harcourt Brace 1982, s. 445.

8 Roger Schank, *Reading and Understanding*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum 1982, s. 21.

T: Jak mu ublížil?

C: Asi na něj šlehal oheň.

T: Proč si Maruška vzala Honzu?

C: Protože ho měla moc ráda a on si ji moc chtěl vzít...

T: Jak to, že se najednou rozhodla vzít si ho za manžela, když předtím nechtěla?

C: To je těžký.

T: A proč si myslíš, že to tak bylo?

C: Protože ho prostě nechtěla a on se pak hodně hádal a pořád jí říkal, že si ji vezme, a pak si ho najednou vzít chtěl, teda chtěla.

Dívčiny znalosti o světě zjevně zahrnovaly vědomost, že drakům z nozder šlehaří plameny, ale nikoli to, že do svazku lze z vděčnosti či obdivu vstoupit i s někým, jehož city neopětujete. Příběh může být rychlejší či pomalejší – jinými slovy více či méně eliptický –, ale kolik v něm smí zůstat nevyřčeno, záleží na čtenáři, jemuž je určen.

Jelikož se snažím vysvětlit všechny názvy, které jsem ve své bláhovosti zvolil pro své knihy, chtěl bych nyní objasnit i titul tohoto cyklu Nortonových přednášek. Lesy jsou metaforou narativního textu, a tím nemyslím jen text pohádek, nýbrž jakýkoli narativní text. Jsou lesy jako Dublin, kde místo Červené karkulky potkáte Molly Bloomovou, a lesy jako Casablanca, kde můžete narazit na Ilsu Lundovou či Ricka Blaina.